

แนวคิดเรื่องประชาสังคม

นายสุจิต นิมิตรกุล

เลขาธิการเร่งรัดพัฒนาชนบท

ประชาสังคม คืออะไร

ประชาสังคมหรือ Civil Society เป็นแนวคิดที่เกิดขึ้นโดยมีจุดมุ่งหมายหลักเพื่อความเข้มแข็งของชุมชนและสังคม ซึ่งมีผู้ให้ความหมายไว้หลากหลายทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ ได้แก่

โคเฮนและอาราโต¹ ได้อธิบายแนวคิดประชาสังคมไว้ในทฤษฎีเสรีนิยมว่า ประชาสังคมเป็นเรื่องการใช้สิทธิในการไม่เชื่อฟังรัฐของประชาชนทำให้เกิดสร้าง/เรียกร้องสิทธิใหม่ ๆ ขึ้น ในขณะที่นักคิดดังเช่น **เจอร์เก็น ฮาสเบอร์มาสและ ฮันน่า อะเรนคท์**² ชูความคิดเรื่องความชอบธรรมในระบอบประชาธิปไตย กล่าวคือ การแสดงความไม่เชื่อฟังรัฐ การแสดงความไม่เห็นด้วยกับระบบ เป็นเรื่องปกติธรรมดาในระบอบประชาธิปไตย การมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชนโดยตรง คือหัวใจของประชาธิปไตย การใช้สิทธิในการไม่เชื่อฟังรัฐของประชาชนเป็นไปเพื่อการสร้างสิทธิใหม่ที่ถูกกดปิดกั้นไว้

แมธิวส์, เดวิด³ กล่าวว่า ยุทธศาสตร์การสร้างประชาสังคมให้เข้มแข็ง ต้องมีหลัก 4 ประการ ได้แก่ ชุมชนมีส่วนร่วมในการกำหนดประเด็นปัญหา การสร้างทางเลือกให้กับชุมชนโดยผ่านกระบวนการสนทนาแบบพินิจพิเคราะห์ การดำเนินกิจกรรมสาธารณะและประเมินผลกิจกรรมโดยสาธารณะ

ศาสตราจารย์ นายแพทย์ ประเวศ วะสี⁴ อธิบายว่า คำที่ใช้เรียกประชาสังคมมีหลายคำ ทั้ง

ภาษาไทยและภาษาอังกฤษเช่น Civil Society, Civil Tradition, Civility, Community Building ส่วนภาษาไทยอาจใช้คำว่า ความเป็นชุมชน ความเข้มแข็งของสังคม ประชาคม ชุมชน ประชาสังคม ซึ่งนิยามได้ว่า ประชาสังคมคือ การที่ประชาชนจำนวนหนึ่งมีวัตถุประสงค์ร่วมกัน มีอุดมคติร่วมกัน หรือความเชื่อร่วมกันในบางเรื่อง มีการติดต่อสื่อสารกันหรือมีการรวมกลุ่มกัน จะอยู่ห่างกันก็ได้ มีความเอื้ออาทรต่อกัน มีเรื่องจิตใจเข้ามาด้วย มีความรัก มีมิตรภาพ มีการเรียนรู้ร่วมกันในการกระทำ ในการปฏิบัติบางสิ่งบางอย่างจะเรื่องใดก็แล้วแต่และมีการจัดการ

ไพบูลย์ วัฒนศิริธรรม⁵ นักคิดนักพัฒนาอาวุโส ได้ให้คำจำกัดความว่าหมายถึง สังคมที่ประชาชนทั่วไปมีบทบาทสำคัญในการจัดการเรื่องต่างๆที่เกี่ยวกับวิถีชีวิตของประชาชนโดยอาศัยกลไกกระบวนการและกิจกรรมอันหลากหลายที่ประชาชนจัดขึ้น หรือหมายถึง ส่วนของสังคมที่ไม่ใช่ภาครัฐซึ่งดำเนินงานโดยอาศัยอำนาจตามกฎหมาย และไม่ใช่ภาคธุรกิจ (ซึ่งดำเนินงานโดยมุ่งหวังกำไร)

ธีรยุทธ บุญมี⁶ ให้ความเห็นว่า พลังที่สามคือ พลังของสังคมโดยรวมซึ่งจะส่งผลให้สังคมเข้มแข็ง

ศาสตราจารย์ ดร.ชัยอนันต์ สมุทวณิช⁷ มองว่า ประชาสังคม หมายถึง ทุกๆ ส่วนของสังคมโดยรวมถึงภาครัฐ ภาคประชาชนด้วย โดยทุกฝ่ายเข้ามา

¹ Cohen, Jean I. And Arato, Andrew . Civil Society and Political Theory Massachusetts : MIT Press , 1992

² เพิ่งอ้าง

³ แมธิวส์ เดวิด , “ มุมมองประชาสังคมด้านเศรษฐศาสตร์” รศ.ดร.อนุชาติ พวงสำลี (บรรณาธิการ) รัฐวิวัฒน์ เสนาคำ (แปล และเรียบเรียง), กรุงเทพฯ สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา, 2540

⁴ ศ.นพ.ประเวศ วะสี อ้างใน “ทุนนิยม/ผู้บริโภคร่วมประชาสังคมและพลเมืองผู้ตื่นรู้” ยุทธนา วรณปิติกุล / สุพิธา เรืองจิต. (เรียบเรียง), สำนักพลเมือง : ความเรียงว่าด้วยประชาชนบนเส้นทางประชาสังคม. กรุงเทพฯ มูลนิธิการเรียนรู้และพัฒนาประชาสังคม, 2542.

⁵ ไพบูลย์ วัฒนศิริธรรม เพิ่งอ้าง น. 97

⁶ ธีรยุทธ บุญมี เพิ่งอ้าง น. 96

⁷ ศ.ดร.ชัยอนันต์ สมุทวณิช เพิ่งอ้าง น. 96

เป็นหุ้นส่วนกัน และประชาสังคมในลักษณะของ Civic movement หรือใช้คำว่า วิธีประชา หมายถึงการดำเนินกิจกรรมของกลุ่มองค์กรต่างๆ โดยเอาตัวกิจกรรมเป็นศูนย์กลางปราศจากการจัดตั้งภายใต้ข้อเสนอกับที่เรียกว่า Area-Function Participation - AFP เน้นที่กระบวนการมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมการพัฒนาของทุกฝ่ายร่วมกันในระดับพื้นที่

ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ⁸ ตั้งข้อสังเกตว่าประเทศไทยไม่ใช่ตะวันตก จะเห็นการเน้นและให้ความสำคัญต่อมิติของลักษณะตรงข้ามกับรัฐค่อนข้างสูง จนอาจกล่าวได้ว่า ประชาสังคมในยุคนี้ น่าจะมีความหมายว่า แนวความคิดการเมืองที่ตรงข้ามรัฐเป็นสิ่งสำคัญ ทั้งนี้ภาวะตรงข้ามรัฐไม่ได้มีความหมายถึงการปฏิเสธรัฐหรือต่อต้านรัฐ

นายแพทย์ ชูชัย ศุภวงศ์⁹ ผลมผลสานแนวคิดกับแนวทางปฏิบัติอธิบายความหมายของประชาสังคมไว้ว่า การที่ผู้คนในสังคมเห็นสภาพปัญหาที่สลับซับซ้อนที่ยากแก่การแก้ไข มีวัตถุประสงค์ร่วมกัน ซึ่งนำไปสู่การก่อจิตสำนึก (Civic Conciousness) ร่วมกัน มารวมตัวกันเป็นกลุ่มหรือองค์กร (Civic group/organization) ไม่ว่าจะเป็นภาครัฐ ภาคธุรกิจเอกชน หรือภาคสังคม (ประชาชน) ในลักษณะที่เป็นหุ้นส่วนกัน (partnership) เพื่อร่วมกันแก้ไขปัญหา หรือจะทำการบางอย่างให้บรรลุวัตถุประสงค์ ทั้งนี้ด้วยความรัก ความสมานฉันท์ ความเอื้ออาทรต่อกัน ภายใต้ระบบการจัดการ โดยมีการเชื่อมโยงเป็นเครือข่าย

จากความหมายที่นักวิชาการได้ให้ไว้ดังกล่าวมาข้างต้นนี้ จึงพอจะสรุปได้ว่า ประชาสังคมเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากการรวมตัวกันของกลุ่มคนที่มีจิตสำนึกร่วมกันในการพัฒนาชุมชนหรือสังคมที่ตนเองอาศัยอยู่ด้วยความเต็มใจ ไม่หวังผลตอบแทน และไม่ใช้รูปแบบทางราชการและการรวมตัวดังกล่าวจะส่งผลให้สังคมหรือชุมชนนั้นๆ เข้มแข็ง

ประชาสังคม : จุดเริ่มต้นและองค์ประกอบ

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 8 (พ.ศ.2540 - 2544) ของประเทศไทยเป็นจุดเริ่มต้นการใช้แนวความคิดของ**ประชาสังคม** ที่เน้นการเปิดโอกาสให้ทุกฝ่ายเข้ามามีส่วนร่วมในการกำหนดทิศทางการพัฒนาท้องถิ่นในทุกๆระดับ ไม่ว่าจะเป็นเป็นภาคราชการ องค์กรพัฒนาเอกชน ภาคธุรกิจ นักวิชาการและองค์กรประชาชนในท้องถิ่นโดยเรียกชื่อว่า **เวทีประชาคม** ซึ่งถือเป็นรากฐานของการพัฒนาไปสู่สังคมพลเมืองหรือ**ประชาสังคม (Civil Society)** ในฐานะที่เป็นทางเลือกเพื่อหาทางออกของปัญหาทั้งทางด้านสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง โดยมีความเชื่อพื้นฐานว่าหากสังคมใดที่การรวมตัวของประชาคมมีความเข้มแข็ง และสามารถเข้าไปมีส่วนร่วมในการปกครองหรือกำหนดนโยบายสำคัญของประเทศแล้วสังคมนั้นก็จะได้รับการพัฒนาไปในทิศทางที่ถูกต้องยั่งยืนและตอบสนองความต้องการของคนส่วนใหญ่ในสังคมได้

สำหรับองค์ประกอบของประชาสังคมนั้น **นายแพทย์ พลเดช ปิ่นประทีป เลขาธิการสถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา¹⁰** ได้เคยอธิบายไว้เมื่อครั้งที่มีการเสวนาผู้อำนวยการกองวิชาการและกองแผนของทุกกรมและรัฐวิสาหกิจในสังกัดกระทรวงมหาดไทย วันที่ 18 พฤษภาคม 2543 ไว้ว่า ประชาสังคมควรมีองค์ประกอบหลักๆ อย่างน้อย 3 ประการ ดังนี้

1. ต้องประกอบด้วยชุมชนเข้มแข็งเล็กๆ (Basic Unit) หลายชุมชน ในจำนวนที่มากพอและมีความหลากหลาย (Infrastructure) ซึ่งเป็นรากฐานที่จำเป็นของประชาสังคม ชุมชนเข้มแข็งเล็กๆ เหล่านี้จะต้องมีขนาดที่ไม่ใหญ่หรือเล็กเกินไป คือ ประมาณ 100 คน และมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด (face to face) แบบเครือญาติ เป็นการรวมตัวเพื่อพูดถึงปัญหาที่ไม่ใช่ปัญหาสาธารณะ แต่เป็นปัญหาของชุมชนเล็ก ๆ ของตนเองเพื่อแก้ปัญหาความเดือดร้อนของตัวเองและตกผลึกทางความคิด เกิดเป็นภูมิปัญญาทางานอย่างซ้ำๆ การพึ่งพาตัวเองเท่ากับ

⁸ ดร.ธเนศ อาภรณ์สุวรรณ ในพื้งอ้าง น. 95

⁹ นพ.ชูชัย ศุภวงศ์ ในพื้งอ้าง น. 97

¹⁰ การเสวนาผู้อำนวยการกองวิชาการ กองแผน ทุกกรมในสังกัดกระทรวงมหาดไทย เมื่อวันที่ 18 พฤษภาคม 2543

เป็นการสร้างภูมิคุ้มกันเป็นยูนิต (unit) กลุ่มเข้มแข็ง เช่นนี้ในประเทศไทยควรมี 1 - 10 ล้านกลุ่มแต่ปัจจุบันมีประมาณ 5 หมื่นกลุ่มเท่านั้น แต่การสนับสนุนให้เกิดชุมชนที่เข้มแข็งและโดยธรรมชาติต้องใช้เวลาค่อยเป็นค่อยไปและมีการสั่งสมซึ่งจะเป็นตัวเร่งให้สังคมเข้มแข็งได้เร็วขึ้น

2. ต้องมีการเคลื่อนไหวแบบประชาคม(Civic movement) ซึ่งเป็นการเคลื่อนไหวในแนวราบในลักษณะเครือข่ายที่อยู่ระดับเสมอกัน ทำให้เกิดการรวมตัวขึ้นชั่วคราวและสลายไป ซึ่งมีความสัมพันธ์แบบคนแปลกหน้า เป็นการเคลื่อนไหวในประเด็นสาธารณะเป็นหลักมากกว่าเป็นสถาบัน โดยมีจุดศูนย์กลาง (Nucleus) เป็นตัวกระตุ้นให้เกิดการเคลื่อนไหวอย่างต่อเนื่อง

3. ต้องมีจิตสำนึกแบบสาธารณะ คือ จิตสำนึกความเป็นพลเมือง ซึ่งในสังคมไทยจะเป็นจิตสำนึกแบบพึ่งพามาเป็นเวลายาวนาน และการสร้างจิตสำนึกสาธารณะจะกระทำได้ยาก เพราะต้องทำลายจิตสำนึกแบบพึ่งพานี้ให้หมดไป ต้องมีทิศทางการทำงานที่ดี โดยใช้โอกาสของสถานการณ์ให้เกิดประโยชน์ ตัวอย่างเช่น การสูญเสียเงินจากท้องพระคลังเมื่อปี 2541 ทำให้เกิดกลุ่มคนจำนวนหนึ่งก่อความเคลื่อนไหว กระตุ้นสังคมไทยให้รู้ว่า ถึงเวลาแล้วที่สังคมจำเป็นที่จะต้องเข้าไปเกี่ยวข้องและมีส่วนร่วมในการจัดการกับปัญหาที่เกิดขึ้น

ประชาสังคม : การจัดตั้งและสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชน¹¹

แนวความคิดของนายแพทย์พลเดชฯ เห็นว่าการที่จะจัดตั้งประชาคมและใช้เป็นกลไกสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชนนั้น เป็นเรื่องที่ประชาชนต้องใช้เวลาในการพัฒนาตนเองและต้องฝ่าฟันอุปสรรคนานัปการ จนเกิดการตกลึกทางความคิด จิตสำนึก และสั่งสมภูมิปัญญาการจัดการซึ่งเป็นภูมิदानทานภายในของกลุ่มขึ้นมาเอง รวมทั้งเข้าใจธรรมชาติวิทยาและการเข้าไปสนับสนุนตามขั้นตอนพัฒนาการให้ถูกจังหวะและครบวงจร ซึ่งขั้นตอนพัฒนาการ

ดังกล่าว น่าจะดำเนินไปตามขั้นตอน ต่อไปนี้

ขั้นที่ 1 มีการรวมตัวกันชั่วคราว ซึ่งในขั้นนี้อาจจะเกิดขึ้นโดยชุมชนเองหรือใครไปทำให้เกิดก็ได้ เช่น การจัดประชุม การสัมมนา การชุมนุม การรวมตัวกันชั่วคราวนี้ได้ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนการเรียนรู้กัน

ขั้นที่ 2 ได้ความคิด คนที่เข้ามารวมตัวกันชั่วคราวเกิดความคิดดี ๆ ที่บันดาลใจจนอยากจะลงมือทำ

ขั้นที่ 3 เกิดการรวมกลุ่มช่วยตนเองช่วยกันเอง (Self - reliance group) เมื่อเกิดความคิดดี ๆ ที่จะลงมือทำ การมีเพื่อนร่วมคิดนั้นช่วยทำให้เกิดการสานต่อได้มาก ในขั้นนี้การรวมกลุ่มตามธรรมชาติ 2 - 3 คน แล้วช่วยกันคิดสานฝันจะเป็นบุญแจสำคัญ

ขั้นที่ 4 ร่วมคิดร่วมวางแผนกันเอง จะมีการพัฒนาไปอีกขั้นก็ต่อเมื่อได้มีการคิดและการวางแผนเป็นรูปธรรมว่าจะทำอะไร อย่างไรที่ไหนและเมื่อไร และเกิดเป็นแผนงานโครงการ

ขั้นที่ 5 มีโอกาสได้ทำกิจกรรม โครงการตามที่คิดวางแผนกันไว้ ไม่ว่าจะกิจกรรม โครงการจะเกิดขึ้นโดยทางใดก็ตาม

ขั้นที่ 6 ร่วมกิจกรรม ร่วมประชุม ร่วมเรียนรู้ เป็นการดึงผู้คนในชุมชนให้เกิดการเชื่อมโยงผูกพันกันใหม่

ขั้นที่ 7 เกิดความเป็นชุมชนที่เข้มแข็งขึ้นเรื่อยๆ สิ่งนี้จะค่อยๆ เกิด ค่อยๆ สะสมขึ้นมาและมีการตกลึกทางความคิด มีการปรากฏตัวของผู้นำตามธรรมชาติ มีการทดสอบ กลั่นกรองจากสถานการณ์จริง และเป็นการสั่งสมภูมิปัญญาการพึ่งตนเองของกลุ่ม

ขั้นที่ 8 เป็นกลุ่มพึ่งตนเองได้ (Self - reliance group) ด้วยภูมิปัญญาพึ่งตนเองของกลุ่มที่สะสมจนถึงระดับหนึ่ง พวกเขาจะแข็งแรงเพียงพอที่จะพึ่งตนเอง ดูแลตนเองและนำพากลุ่มไปข้างหน้าได้ด้วยตนเอง

ขั้นที่ 9 พัฒนาศักยภาพกลุ่มและขยายกลุ่มออกไปกลุ่มและผู้นำมีทักษะในการทำงานมากขึ้น สมาชิกกลุ่มขยายตัวหรือเผยแพร่แนวคิดไปสู่กลุ่มอื่นๆ

ขั้นที่ 10 เชื่อมโยงกับกลุ่มอื่นๆ เป็นเครือข่ายการร่วมกิจกรรมกับกลุ่มและคนเข้มแข็งอื่นๆ จะนำมาซึ่งความรู้ความคิดใหม่ๆ ตลอดจนโอกาสในการพัฒนาของกลุ่มของตน

ในทำนองเดียวกัน กรมการพัฒนาชุมชนได้จัดทำคู่มือ 21 คำถามเกี่ยวกับประชาคม เพื่ออธิบายวิธีการจัดตั้งประชาคมในชุมชนเป็นภาพการ์ตูนเพื่อเป็นกลไกเสริมความเข้มแข็งของชุมชนในภารกิจของกระทรวงมหาดไทย โดยมีสาระสำคัญดังนี้

- **คนในชุมชนต้องมีความเข้าใจ** เรื่องสิทธิ เสรีภาพ ความเท่าเทียมกันของประชาชนในระบอบประชาธิปไตย ทำให้มีความคิด ความรับผิดชอบที่จะแก้ไขปัญหาเดือดร้อนของชุมชน หรือทำอะไรใหม่ๆ ที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชน

- **รวมตัวกัน ร่วมคิด ตัดสินใจและร่วมทำ** ในเหตุการณ์หรือเรื่องต่างๆ ที่ตรงกับความต้องการ

- **กำหนดบทบาทของผู้ที่เกี่ยวข้อง** ว่าใครจะเป็นที่ปรึกษา เช่น พัฒนาการ ครู ปลัดอำเภอ เจ้าหน้าที่เกษตร สาธารณสุข ราษฎรชาวบ้าน ผู้นำกลุ่ม และใครจะดำเนินการ ทั้งนี้เพื่อให้การปฏิบัติงานบรรลุผลสำเร็จ

- **กำหนดกิจกรรมที่จะรองรับการแก้ไขปัญหาที่ประชาคมคิดขึ้น** ซึ่งกิจกรรมนี้จะรองรับปัญหาได้ทุกเรื่อง ตั้งแต่ปากท้องของประชาชน เช่น เศรษฐกิจชุมชน การว่างงาน ปัญหายาเสพติด ขาดน้ำทำนา การปลูกพืชปลอดสารพิษ หรือแม้แต่เรื่องสิทธิ หน้าที่และความเสมอภาค ตลอดจนการดูแลรักษาและแบ่งปันผลประโยชน์ในทรัพยากรของชุมชน ฯลฯ และจำแนกกิจกรรมออกเป็น 3 ลักษณะกล่าวคือ **กิจกรรมที่สามารถทำเองได้โดยไม่ต้องใช้เงิน** กิจกรรมที่**ทำได้แต่ต้องขอความร่วมมือ**กับหน่วยงานอื่น และ **กิจกรรมที่ไม่สามารถทำเอง** ต้องให้ส่วนราชการหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องทำให้ ซึ่งกิจกรรมที่กำหนดจะมีผลต่อการกำหนดงบประมาณ ผู้สนับสนุนงบประมาณ

- **กำหนดกติกาและวินัย** ของการอยู่ร่วมกันที่จะไม่ทำอะไรที่ฝ่าฝืนกฎหมาย ไม่ใช้กฎหมาย ไม่ก้าวร้าวหรือละเมิดสิทธิคนอื่น

- **กำหนดปฏิทินการปรึกษาหารือ** อย่าง

สม่ำเสมอ

- **พึงตระหนักว่า**

1) ประชาคมเป็นของทุกคนในชุมชนที่สามารถจัดตั้งได้เอง ไม่ว่าจะเป็นชาวบ้าน ผู้นำกลุ่มต่างๆ ผู้ใหญ่บ้าน กำนัน องค์การบริหารส่วนตำบล กรรมการหมู่บ้าน หมอ ผู้นำศาสนา ครู นักกฎหมาย พระ เยาวชน แม่บ้าน ผู้รู้ ราษฎรชาวบ้าน หรือแม้แต่คนนอกชุมชน แต่สนใจที่จะมาให้การสนับสนุนก็ได้

2) ประชาคมไม่จำเป็นต้องมีสำนักงาน จะพบกันที่ลานวัด ศาลากลางบ้าน มัสยิด หรือโรงเรียนก็ได้ แล้วแต่สมาชิกจะเห็นว่าเหมาะสม

3) ประชาสังคมไม่จำเป็นต้องจำกัดขนาด แต่อย่างใดขึ้นอยู่กับความต้องการ และความสนใจที่จะหยิบยกมาเป็นหัวข้อในการปรึกษาหารือมากกว่า

4) ประชาคมไม่จำเป็นต้องมีกฎหมายรองรับ เพราะการรวมตัวกันของคนในชุมชนเพื่อร่วมกันคิด ร่วมกันทำ เพื่อแก้ไขปัญหาหรือสร้างสรรค์สิ่งใหม่ๆ ให้แก่ท้องถิ่น เป็นสิทธิขั้นพื้นฐานของพลเมืองตามรัฐธรรมนูญ

ประชาสังคม : บทบาทของผู้เกี่ยวข้อง¹²

ในปัจจุบัน มีหลายหน่วยงานทั้งภาคราชการและองค์กรพัฒนาเอกชน ทำงานเกี่ยวข้องกับประชาสังคม ซึ่งพอจะวิเคราะห์บทบาทของกลุ่มที่เกี่ยวข้องได้ดังนี้

หน่วยงานราชการต่างๆ กลุ่มนี้มีนโยบายไปส่งเสริมและมีส่วนประมาณมากแต่มีข้อจำกัดในด้านจิตสำนึกของบุคลากรและเทคนิคกระบวนการทำงาน ซึ่งหน่วยราชการจะมีจุดแข็งในเรื่องงบประมาณ แต่มีจุดอ่อนคือการส่งเสริมความเข้มแข็งแบบใจร้อน ฉาบฉวย ปักป้าย และทำงานข้ามขั้นตอน เช่น ทำขั้นที่ 1 ไม่ได้ทำขั้นที่ 2 แล้วกระโดดไปใส่เงินขั้นที่ 5 โดยไม่สนใจขั้นที่ 6, 7 จากนั้นก็ชอบประกาศว่าเป็นขั้นที่ 8 แล้ว

กลุ่มเอ็นจีโอ กลุ่มนี้มีใจเต็มเปี่ยมที่จะทำงานชุมชนเข้มแข็งแต่ขาดงบประมาณ ถึงกระนั้น กลุ่มนี้ก็ได้เรียนรู้จากการทำงานส่งเสริมชุมชนเข้มแข็งจนครบวงจร

ปัจจุบันในเมืองไทยมีกลุ่มบุคคลที่เป็นเอ็นจีโอประสบความสำเร็จในการทำงานด้านประชาสังคมหลายคน แต่จะขอนำเสนอในที่นี้เพียงบางท่าน ได้แก่ อาจารย์ชัยวัฒน์ ธีระพันธ์ สถาบันการเรียนรู้และพัฒนาประชาสังคม รศ.ดร.อนุชาติ พวงสำลี มหาวิทยาลัยมหิดล และอาจารย์ชวัลยุทธวง อดิโพธิ กลุ่มนี้มีผู้ช่วยและผู้ร่วมงานน้อยมากไม่เพียงพอต่อการดำเนินงานที่มีการขยายตัวอย่างกว้างขวาง แต่เห็นได้ชัดว่ามีความมุ่งมั่นและมีจิตสาธารณะที่จะทำงานเพื่อประโยชน์ต่อคนในชาติ

กลุ่มอาสาสมัครประชาสังคม กลุ่มนี้หมายถึง ข้าราชการ นักวิชาการ ผู้นำความคิด ตัวนำการเปลี่ยนแปลงฯลฯ ที่เข้ามาส่งเสริมชุมชนเข้มแข็งและประชาสังคมแบบอาสาสมัคร

จากการสำรวจข้อมูลเบื้องต้นพบว่า บุคคลในกลุ่มอาสาสมัครนี้ส่วนใหญ่เป็นข้าราชการ ซึ่งเรียกว่า ข้าราชการประชาสังคม มีอายุระหว่าง 30 - 50 ปี มีอัตราส่วนร้อยละ 80 ของจำนวนอาสาสมัครทั้งหมดและอัตราส่วนร้อยละ 0.01 ของข้าราชการทั้งหมด กลุ่มนี้มีจุดแข็งคือ สามารถเชื่อมโยงกลุ่มเงินทุนต่าง ๆ และข้าราชการกลุ่มนี้มีบทบาทสำคัญในการวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 (พ.ศ.2545 - 2549) และร่วมจัดทำวิสัยทัศน์ของจังหวัด

ปัจจุบันความเคลื่อนไหวแบบประชาสังคมเติบโตและทวีกำลังรวดเร็วมาก การที่จะส่งเสริมให้ชุมชนเข้มแข็งต้องใช้เวลาและความเข้าใจธรรมชาติหรือวงจรชีวิตของชุมชน และต้องอาศัยความร่วมมือระหว่างกันทั้ง 3 กลุ่มร่วมกันทำงานในลักษณะพหุภาคีของท้องถิ่น โดยใช้จุดแข็งของแต่ละกลุ่มมาเสริมกัน จึงจะทำให้การทำงานเสริมสร้างชุมชนให้เข้มแข็ง สามารถดำเนินไปอย่างครบวงจรและเพื่อให้การทำงานบังเกิดผลในทางปฏิบัติ จะต้องจัดตั้งกองทุนในชุมชนของจังหวัดขึ้นรองรับด้วย

เพราะแม้ว่าขณะนี้มีความกองทุนชาวบ้านแต่มีจุดอ่อนในการบริหารจัดการ

ประชาสังคม : ตัวอย่างประชาสังคมของไทยและต่างประเทศ

ประชาสังคมของแต่ละสังคมมีวิวัฒนาการไม่เหมือนกัน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับประวัติศาสตร์และสภาพแวดล้อมของแต่ละสังคมมีความหลากหลายและแตกต่างกัน ไม่ว่าจะเป็นสหรัฐอเมริกา เยอรมัน ฝรั่งเศส สแกนดิเนเวีย อิตาลี สเปน ยุโรป และไทย อย่างไรก็ตามก็มีหลักการคล้ายกัน แต่วิธีการพัฒนาและองค์ประกอบแตกต่างกัน และมีความเข้มแข็งแตกต่างกัน

ประชาสังคมของไทยที่เรียกได้ว่ามีความเข้มแข็งพอจะหยิบยกเป็นตัวอย่างได้เช่น **กลุ่มฮักเมืองน่าน จังหวัดน่าน**¹³ มีผลงานในการรักษาสิ่งแวดล้อมและลุ่มน้ำน่าน **กลุ่มคนรักเมืองเพชร** มีผลงานในการรักษาแม่น้ำเพชรและสิ่งแวดล้อมเมืองเพชรบุรี **ชุมชนทางอากาศ จส.100**¹⁴ ซึ่งเป็นชุมชนเข้มแข็งรูปแบบใหม่ที่มีผลงานในการแก้ไขปัญหาสภาพการจราจรในกรุงเทพมหานคร และแก้ไขปัญหาเฉพาะกิจ เช่น การบริการการแพทย์ฉุกเฉินทางอากาศ การบริจาคโลหิตและสิ้นหัวใจ **ประชาสังคมด้านเฮดส์**¹⁵ ซึ่งเป็นกลุ่มที่มีพลังต่อการสร้างอำนาจต่อรอง เป็นพลังในการแสดงความเห็นต่อสาธารณะและภาครัฐ เพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีขึ้น เช่น การขอร่วมพิจารณาโยกย้ายการเจาะเลือดและการส่งหญิงบริการกลับภูมิลำเนาของภาครัฐหรือการผลักดันให้ยาสมุนไพรเป็นทางเลือกในการรักษาโรคเอดส์ หรือ **ชมรมศึกษาเพื่อการพัฒนาสี่แยกอินโดจีน**¹⁶ ซึ่งเป็นประชาคมระดับภูมิภาค ซึ่งเป็นเครือข่ายของแกนนำ 4 องค์กร (สำนักงานควบคุมโรคติดต่อ เขต 9 กลุ่มสร้างสรรค์ประชาธิปไตย สมาคมทนายความและคณะกรรมการนิสิต MBA มหาวิทยาลัยนเรศวร ซึ่ง

¹³ อ่านรายละเอียดใน “ป่าชุมชนน่าน ขบวนการสังคมลุ่มรัฐ” ยุทธนา วรณปิติกุล / สุพิทา เรืองจิต.(เรียบเรียง), สำนักพิมพ์เมือง : ความเรียงว่าด้วยประชาชนบนเส้นทางประชาสังคม.กรุงเทพฯ มูลนิธิการเรียนรู้และพัฒนาประชาสังคม, 2542.

¹⁴ อ่านรายละเอียดใน เพิ่งอ้าง น. 132

¹⁵ อ่านรายละเอียดใน เพิ่งอ้าง น. 168-170

¹⁶ อ่านรายละเอียดใน เพิ่งอ้าง น. 170-172

ขณะนี้ได้ขยายความร่วมมือสู่กลุ่มและองค์กรอื่นๆ ในจังหวัดใกล้เคียง (พิจิตร อุตระดิษฐ์ สุโขทัย กำแพงเพชร เพชรบูรณ์) ประชาคมกลุ่มนี้ร่วมกันเสนอวิสัยทัศน์ในการพัฒนาระดับภูมิภาค โดยใช้ศักยภาพของภูมิภาคที่เป็นจุดตัดผ่านของถนนที่จะเชื่อมอินโดจีนเข้าด้วยกันเป็นเป้าหมาย เป็นต้น

สำหรับประชาสังคมของต่างประเทศที่เรียกได้ว่าเข้มแข็ง เช่น ประเทศออสเตรเลีย มี**ขบวนการพิทักษ์พื้นแผ่นดิน**¹⁷ หรือ Land Care Movement มีเครือข่ายครอบคลุมทุกมลรัฐของประเทศเพื่อแก้ปัญหาความเสื่อมโทรมของดินทำการแก้ปัญหาครอบคลุมทุกด้าน ตั้งแต่ ดิน น้ำ ต้นไม้ วัชพืช และได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวางจากทุกรัฐบาลและพรรคการเมืองรับเอาแนวทางการทำงานอนุรักษ์โดยชุมชนมีส่วนร่วมเป็นนโยบายระดับชาติ หรือที่**เมืองอิธคา**¹⁸ ซึ่งเป็นเมืองเล็กๆ ทางตอนเหนือของรัฐนิวยอร์ก ใช้เงินอิธคาเออร์ แทนเงินดอลลาร์ จับจ่ายใช้สอยหมุนเวียนในท้องถิ่นเพื่อส่งเสริมชาวนา และธุรกิจท้องถิ่น ซึ่งธุรกิจท้องถิ่นกว่า 300 กว่าแห่งยอมรับเงินนี้ เช่นเดียวกับที่สภาหอการค้าและนายกเทศมนตรีให้การสนับสนุนและยอมให้ใช้ซื้ออาหารในเขตกลางเมืองได้ ธนาคารท้องถิ่นแห่งหนึ่งจ่ายส่วนหนึ่งของเงินเดือนเป็นท้องถิ่น และประชาชนสามารถชำระค่าธรรมเนียมด้วยเงินเออร์แก่ธนาคารด้วยเช่นกัน เป็นต้น

นายชัยวัฒน์ ธีระพันธุ์¹⁹ ได้นำประสบการณ์มาเปรียบเทียบความแตกต่างของประชาสังคมระหว่างของไทยกับต่างประเทศในการเสวนาผู้อำนวยการกองวิชาการและกองแผนของทุกกรม และรัฐวิสาหกิจ ในสังกัดกระทรวงมหาดไทย เมื่อวันที่ 4 กรกฎาคม 2543 ไว้อย่างชัดเจนว่า วิวัฒนาการเกิดประชาคมไม่ว่าสังคมใด ๆ ทั้งของไทยและต่างประเทศ จะไม่เหมือนกันในแง่วิธีการพัฒนาองค์ประกอบทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและภาษา

แม้ว่าจะมีหลักการคล้ายคลึงกันก็ตามประชาสังคมของต่างประเทศส่วนใหญ่จะเริ่มต้นจากการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และทำความเข้าใจกันก่อน อาจใช้เวลาประมาณ ครึ่งปี - 1 ปี หรือนานกว่านั้น จึงจะได้ข้อ คติปัญหาที่น่าสนใจจากหลายฝ่าย และดึงพลังสร้างสรรค์ของชาติออกมาเพื่อร่วมกันทำงานได้และไม่ใช้สูตรสำเร็จที่ทำกันง่ายๆ กว่าจะเป็นประชาสังคม ในขณะที่สังคมไทยเรามักสร้างสูตรสำเร็จของประชาสังคมขึ้นโดยมองข้ามกระบวนการเรียนรู้ ไม่มองความเปลี่ยนแปลงและวิวัฒนาการต่างๆ ซึ่งทำให้เกิดปัญหาที่น่ากลัวอยู่ทุกวันนี้ เช่น วิกฤตของชาติที่เกิดขึ้น เป็นต้น

นายชัยวัฒน์ฯ ได้นำแนวความคิดการจัดทำประชาคมโดยใช้กระบวนการเรียนรู้เป็นเครื่องมือในการวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 เพื่อให้กลุ่มคนทุกสาขาอาชีพและทุกวงการ ทั้งในและนอกระบบที่มีความเข้าใจทิศทางการที่จะไปในทิศทางใด ประมาณ 10,000 คน มาร่วมประชุมกัน ซึ่งทำให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกัน เป็นการเชื่อมพลัง สามารถนำความรู้ไปใช้ได้ เช่นที่จังหวัดตรัง เริ่มจากกลุ่มเล็กๆ ร่วมกับเทศบาล ร่วมคิด ร่วมทำ และพัฒนาขึ้นเรื่อยๆ ซึ่งแต่ละพื้นที่จะมีพื้นฐานการคิดที่แตกต่างกัน มีการเรียนรู้และปฏิบัติร่วมกันโดยมีเป้าหมายคือการฟื้นฟูวิกฤตชาติ เน้นเรื่องปัญญา ความรู้และจิตใจ ซึ่งทำให้เกิดความหวังและกำลังใจ

ประชาสังคมกับกระทรวงมหาดไทย : ทำอะไร-อย่างไร-สำเร็จหรือล้มเหลว²⁰

กระทรวงมหาดไทยเป็นองค์กรภาคราชการที่มีหลายหน่วยงานในสังกัดที่ทำงานเน้นประชาคมได้แก่ กรมการพัฒนาชุมชน ทำงานด้านนี้มาประมาณ 37 ปีแล้ว โดยการเสริมสร้างศักยภาพของกลุ่มแกนนำระดับตำบล หมู่บ้าน รวมทั้งการใช้เวทีประชาคมเพื่อ

¹⁷ อ่านรายละเอียดในเฟิ่งอ้ง น. 106

¹⁸ อ่านรายละเอียดในเฟิ่งอ้ง น. 143

¹⁹ การเสวนาผู้อำนวยการกองวิชาการ กองแผน ทุกกรมในสังกัดกระทรวงมหาดไทย เมื่อวันที่ 4 กรกฎาคม 2543

²⁰ เฟิ่งอ้ง

ให้กลุ่มแกนนำดังกล่าวได้แสดงความคิดเห็น และการจัดตั้งกลุ่มต่างๆ ให้มีส่วนร่วมและบทบาทในการพัฒนา เช่น กลุ่มสตรี กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มอาชีพและกลุ่มอื่นๆ อีกมากมาย

หรือกรมการปกครอง ก็พยายามเสริมสร้างและสนับสนุนความรู้ความเข้าใจในองค์กรระดับจังหวัด ระดับอำเภอ และการเสริมสร้างศักยภาพขององค์กรภาครัฐในระดับตำบลและหมู่บ้าน คือ องค์การบริหารส่วนตำบล กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน และมีการจัดทำแผนพัฒนาอำเภอระยะ 5 ปี (2545 - 2549) พยายามจะเน้นองค์กรประชาคมในระดับหมู่บ้าน ตำบล อำเภอ ให้เข้ามามีส่วนในการร่วมคิด ร่วมทำ และกำหนดแนวทางการพัฒนาชุมชน เพื่อส่งให้จังหวัดใช้เป็นข้อมูลในการกำหนดทิศทางในการพัฒนาจังหวัดต่อไป

ในส่วนของสำนักนโยบายและแผน สำนักงานปลัดกระทรวงมหาดไทยเอง²¹ ก็ได้จัดทำโครงการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน การรณรงค์และป้องกันแก้ไขปัญหาเอดส์และยาเสพติด โดยทดลองใช้กระบวนการประชาสังคม AIC โดยส่วนราชการลงไปกระตุ้นว่าชาวบ้านคิดร่วมกันว่ามีปัญหาอะไร แต่ไม่ได้บอกว่าจะมีวิธีหรือแนวทางแก้ไขอย่างไร ผลที่ได้ก็คือแนวความคิดที่จะมีการทำงานร่วมกัน 3 ฝ่าย คือ ชาวบ้านเป็นคนทำ กระทรวงมหาดไทยเป็นผู้ประสานงานให้โดยจะมีผู้ทรงคุณวุฒิจากสถาบันการศึกษาเป็นผู้แนะนำ

เมื่อศึกษาวิเคราะห์ในเชิงรูปแบบและวิธีการปฏิบัติงานด้านประชาสังคมของหน่วยงานที่กล่าวแล้วข้างต้น จะเห็นได้ว่ามีรูปแบบการทำงานที่เน้นการมีส่วนร่วมของชุมชน ซึ่งถือได้ว่าดำเนินได้อย่างถูกต้องแล้ว แต่วิธีการปฏิบัติงานเสมือนว่าไม่ให้ความสำคัญภาคเท่าที่ควร กล่าวคือ คนในชุมชนเป็นเพียงเครื่องมือที่ทำให้เกิดผลงานเท่านั้น เมื่อเกิดสถานการณ์วิกฤต พวกเขาต้องแบกรับภาระจากการกระทำของคนระดับบนมากขึ้น ฉะนั้นคิดว่าน่าจะมีอะไรสักอย่างที่เกิดความบกพร่อง ทำให้คนส่วนล่างถูกละเลยและได้รับผลกระทบมาโดยตลอด

อย่างไรก็ตาม มีบางกลุ่ม/ชุมชน ที่แม้เกิดปัญหาวิกฤตก็ยังสามารถช่วยตัวเองได้โดยไม่ต้องพึ่งพิงภาครัฐ ตัวอย่างเช่น ปัญหาราคายางพาราต่ำ แต่บางกลุ่มบางพื้นที่ เช่น ชุมชนบ้านไม้เรียง สามารถแก้ปัญหาพารามีราคาถูกได้สำเร็จ เริ่มต้นจากการคิดอย่างเป็นระบบผสมผสานกับกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดจากประสบการณ์และการลองผิดลองถูกเท่านั้น

หรือตัวอย่างของกลุ่มที่คิดเรื่องการออมและการมีน้ำใจ ได้สะสมเงินได้จำนวนหนึ่งเลยเกิดความคิดว่าเงินมีใช้ปัจจัยชี้ขาดในการแก้ปัญหา แต่เงินจะเป็นเครื่องมือตัวหนึ่งในการที่จะทำให้คนมารวมตัวกัน ประกอบกับการมีน้ำใจชาวบ้านและทรัพยากรที่มีอยู่ จะสามารถแก้ปัญหาได้ จึงได้มีการแปรรูปผลิตภัณฑ์จากข้าว (การทำขนมจีน) เนื่องจากข้าวที่ผลิตได้มีคุณภาพต่ำไม่สามารถนำมารับประทานได้ ซึ่งการดำเนินการเป็นกระบวนการพัฒนาที่ต่อเนื่องโดยนำเยาวชนในพื้นที่มาทำงานในโรงงาน และส่งเสียให้เรียน อีกทั้งได้นำภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้ในการดำเนินการ แสดงให้เห็นว่าไม่มีสูตรสำเร็จใดๆ ทั้งสิ้นที่จะสามารถดำเนินการให้สำเร็จลุล่วงได้ นอกจากภูมิปัญญาชาวบ้านเท่านั้น ภาครัฐไม่ได้มีบทบาทหรือมีส่วนให้เกิดเป็นประชาคม แต่อย่างใด

ดังนั้นถึงเวลาแล้วหรือยังที่หน่วยราชการต่างๆ ที่มีบทบาทชั้นนำ - ให้ และต่างคนต่างทำงานจะต้องเรียนรู้บทเรียนจากคนระดับล่างหรือภูมิปัญญาชาวบ้านในบทบาทผู้สนับสนุนข้อมูลและเป็นที่ปรึกษาเท่านั้น และร่วมกันคิด ร่วมบูรณาการทรัพยากรของต่างหน่วยงาน ภายใต้สังกัดเดียวกันว่าจะทำอะไร - อย่างไร - สู้อะไร - และควรมีกระบวนการในการไปสู่เป้าหมายได้อย่างไรเพื่อการปฏิบัติงานเกิดประสิทธิภาพสูงสุด

²¹ เฟิงอ่าง